

MADŽIDA MAŠIĆ
(Sarajevo)

OD STILSKE FIGURE KA IMAGINARIJU PJESNIKA
IZ 17. STOLJEĆA – ELIFNĀME AHMEDA TALIBA
BOŠNJAKA I HASANA KAIMIJE

Sažetak

Radom se predstavljaju tri pjesme napisane kao *elifnāme* (*abecedarij*), inače vrlo popularne i u divanskom, tekijskom, kao i narodnom pjesništvu na turskom jeziku. Abecedarij kao stilska figura pripada figurama konstrukcije, te u tom smislu osvjetljavamo i spomenute tri elifname. Autori elifnama su Ahmed Talib Bošnjak (jedna elifnama) i Hasan Kaimija (dvije elifname). Koliko nam je poznato, našoj stručnoj i naučnoj javnosti ove pjesme do sada nisu posebno predstavljene niti prevedene na bosanski jezik.

Ključne riječi: elifnama, Ahmed Talib Bošnjak, Hasan Kaimija, 17. stoljeće, akrostih, abecedarij, munadžat, nat

Potreba da se izraz učini što neobičnijim oduvijek je prisutna i prepoznatljiva u umjetničkom stvaralaštvu, naročito u književnosti. Kada je riječ o poeziji, tu naročito možemo govoriti o pjesničkom izrazu kao „određenom načinu organizacije govora“¹ koji se postiže različitim strategijama, od specifične sintakse, pa sve do upotrebe stilskih figura.

Specifičnost abecedarija u odnosu na druge lirske pjesme ogleda se u tome što on počiva na načelu konstruiranja samog stiha, i to na način da početna slova svakog stiha počinju jednim slovom abecede, prema alfabetskom redoslijedu. Ova je vrsta pjesme, što je iz današnjeg ugla

¹ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2001, 99.

zanimljivo, bila vrlo popularna i na Istoku i na Zapadu. Njene primjere nalazimo kako u djelima renesansnih pjesnika, tako i u divanskoj, pa i tekijskoj književnosti. Elifnama je bila podjednako zastupljena i u divanima klasičnih divanskih pjesnika koji se odlikuju visokim stepenom artificijelnosti, ali i u običnim, puku bliskim formama narodnog i tekijskog pjesništva na turskom jeziku. O popularnosti elifname u književnostima koje su nastale pod direktnim utjecajem one napisane na turskom jeziku svjedoči i alhamijado pjesma na bosanskom jeziku *Ašiklijski elif-ba* autora Fejze Softe s kraja 18. stoljeća, koju Abdurahman Nametak naziva „najoriginalnijom i najljepšom ljubavnom alhamijado pjesmom.“² Kada je o tematici riječ, elifname su podjednako korištene i za pisanje o vjerskim i profanim temama. S druge strane, kada je riječ o abecedariju u književnostima evropske renesanse, uočljiva je sličnost - uglavnom referira na religijske sadržaje.³ Međutim, kada je riječ o divanskoj književnosti, mišljenja smo da elifname najprije treba posmatrati u kontekstu poetike dotičnog pjesnika i pozicije unutar divana kao, uvjetno kazano, jedne vrste zbornika svih pjesnikovih vještina.

Ovim radom predstavljamo elifname dvojice divanskih pjesnika iz Bosne iz 17. stoljeća, Ahmeda Taliba Bošnjaka i Hasana Kaimije. Iako su savremenici, u djelima spomenutih pjesnika uočavaju se izvjesne razlike uvjetovane vjerovatno društvenom pozicijom i okruženjem u kojem su gradili i profesionalnu i karijeru pjesnika. U izvorima se navodi da je Ahmed Talib Bošnjak (u. 1085/1674) pjesnik karijerom vezan za Istanbul i da je njegov profesionalni uspon išao od pratnje u sviti velikog vezira Ahmed-paše Ćuprilića pa sve do pozicije *reisul-kuttaba* (glavnog sekretara carskog divana).⁴ Njegovo danas jedino poznato djelo je *Di-*

² Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981, 11.

³ *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985, 1.

⁴ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912, 93-94; Muḥammad ibn Muḥammad al-Ḥānḡī al-Bosnawī, *al-Ġawhar al-asnā fī tarāḡim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*, al-Qāhira 1349/1930, 32; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka: muslimanska komponenta*, Universitätsbuchdrucker Adolf Holzhausens, Wien, 1973, 84; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 340-341; Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, 116-117; Sabaheta Gačanin, „Formalna i leksikostilistička obilježja poezije Ahmeda Taliba na perzijskom jeziku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Sarajevo, 2009, 7-32.

van, koji sadrži 4 kaside,⁵ 98 gazela,⁶ 5 tariha, 4 kit'e, 6 rubajja i jednu elifnamu. Ovu elifnamu, s izvjesnim razlikama u prijepisu, pronašli smo u oba sačuvana rukopisna primjerka⁷ Talibova *Divana* koje smo koristili za analizu njegovog pjesništva.

Hasan Kaimija (u. 1691. ili 1692) je, s druge strane, vrlo popularna ličnost u osmanskoj Bosni 17. stoljeća, tako da su i zabilješke o njegovom životu i djelima zastupljene u više primarnih i sekundarnih izvora.⁸ Sasvim je izvjesno da je pjesnik rođen u Sarajevu, da je obnašao dužnost prvog šejha tekije Silahdar Mustafa-paše, te da je autor dva djela, *Divana* i *Wāridāt*. Osim toga, poznato je i da je autor dvije alhamijado pjesme (jedna o osvojenju Kandije i jedna o pokudnosti pušenja duhana). Izvjesno je i da je kraj svog života proveo u Zvorniku, u koji je prognan nakon pobune u Sarajevu 1682/1683. godine. Elifname koje predstavljamo u ovom radu, koliko nam je poznato, našoj stručnoj i naučnoj javnosti do sada nisu posebno predstavljene niti prevedene na bosanski jezik.⁹ Elifname su dio Kaimijina *Divana*, koji je, prema F. Nametku, nesumnjivo nadahnut tesavvufom. To potvrđuje činjenica da je jedna elifnama po sadržaju munadžat (usrдно obraćanje Bogu), a druga na't (pjesma koja hvali Poslanika, a.s.).

⁵ Dvije kaside ovog pjesnika već su predstavljene u radu Madžide Mašić, „Ovu kaplju bezvrijednu draguljem svoga mora učini: autoreferencijalnost u kasidama Ahmeda Taliba Bošnjaka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 63/2013, Sarajevo, 2014, 169-190.

⁶ Gazeli Ahmeda Taliba Bošnjaka predmet su doktorske disertacije Madžide Mašić pod naslovom „Poetika gazela u Divanu Ahmeda Taliba Bošnjaka“ odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2017. godine.

⁷ *Divan-i Ahmed Talib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, No. 3405/2 i *Divan-i Ahmed Talib*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi koleksiyonu, No. 256., fol. 24a.

⁸ Jasna Šamić, „Hasan Kaimi Baba: život i djelo“, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, knjiga I, Alef, Sarajevo, 1998, 721-750; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, 98-100; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, 353-357; Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, 119-124; Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997, 52-54.

⁹ Transkribirane elifname preuzete su iz: Mehmet Uğur Aydın, *Kâimî Divânı – Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa, 2007, 477-480.

AKROSTIH VS. MUVAŞŞAH – ABECEDARIJ VS. ELIFNAMA: DEFINIRANJE UNUTAR POETIKE

Teoretičari divanske književnosti, u prvom redu Cem Dilçin,¹⁰ ne razlikuju elifnamu kao samostalnu vrstu lirske pjesme. Znameniti teoretičari turske književnosti, poput Amila Çelebioğlua i drugih koji razvijaju klasifikaciju zasnovanu na onoj koju je on uspostavio,¹¹ (pre)poznaju *muvaşşah* ili *istihrac*, čiji je ekvivalent u književnostima zapadnoevropskog kruga *akrostih*. U općem smislu, *muvaşşah* odgovara definiciji akrostiha, čija je primarna funkcija, ili poenta, da početnim slovima svakog stiha dâ/ispíše određenu poruku, vlastito ime i sl. (takav je, npr., Fuzulijev gazel čiji početni harfovi svih stihova daju ime Ali Bali i dr.). Prema Bagiću, akrostih je izraz koji na vertikalni oblik teksta oblikuju početna slova stihova, distiha ili strofa; akrostih može biti ime, riječ ili rečenica, i kao takva ona može predstavljati „hermeneutički signal“, koji je kao „svojevrsni tajnopis“ bio naročito popularan u poeziji srednjeg vijeka, renesanse, baroka i romantizma.¹²

S druge strane, kada govorimo o *muvaşşahu* ili *istihracu* u divanskoj književnosti, važno je uzeti u obzir činjenicu da je ova književnost bila pod nesumnjivim utjecajem tesavvufa. U tom smislu upotrebu slova abecede, odnosno harfova, u divanskoj književnosti treba posmatrati i iz ugla tesavvufskog tumačenja. To u svojoj klasifikaciji naglašava i Çelebioğlu. Obratimo pažnju na spomenutu klasifikaciju akrostiha u divanskoj književnosti:

1. upotreba slova kao simbola u općem smislu
 - simboli u egzoterijskom značenju
 - simboli u ezoterijskom značenju

¹⁰ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, 493-499.

¹¹ V. Nihat Öztoprak, „Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri“, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler-2*, Erzurum, 2009, 817-829; Nuran Öztürk, „Elifname ve Nidâ'nin Elifnamesi“, *Prof. dr. Mine Mengi Adına Turkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) bildirileri*, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2012, 173-185; Orhan Kemal Tavukçu, „Muvaşşah (Akrostiş)“, *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, Picus Yayınları, İstanbul, 2008, 220-235; Lokman Taşkesenlioğlu, „Divan edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî Elifnameleri“, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 58, Erzurum, 2017, 159-202 i dr.

¹² Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb, 2012, 12-13.

2. slova sa posebnim značenjem
3. hurufijsko tumačenje
4. računanje po ebdžedu / brojčanoj vrijednosti slova
5. različite specifičnosti
 - *tevşih*¹³
 - skraćénice
 - ponavljanje slova ili slogova kao oponašanje mucanja (što je karakteristično za narodnu poeziju)
6. elifname

Kako se u navedenoj klasifikaciji uočava, elifnama ili abecedarij pripada posebnoj grupi akrostiha. Dilçin će u svojoj knjizi *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* akrostih, odnosno elifnamu, pridružiti onoj grupi stilskih figura koja obuhvata fonetsko-fonološki/sintaksostilski postupak nastajanja figure (*sözle ilgili sanatlar*). Niz je takvih primjera u klasičnoj turskoj književnosti: *Neşîde-i Mevlevîyâne* Esrar Dede, pa do primjera u narodnoj književnosti kakva je pjesma *Atalarsözü Destanı* Konyali Şem'ija.¹⁴

Abecedarij, prema Bagiću,¹⁵ također pripada figurama konstrukcije. To je „tekst koji čine riječi kojih početna slova slijede abecedni red – prva riječ počinje prvim slovom abecede, druga drugim, treća trećim itd.“ Cilj ovakvog poigravanja jezikom jeste usavršavanje „vještine gospodarenja jezikom“, odnosno svojevrsan test kreativnosti unutar jasno zadana okvira.

Figure su konvencionalna sredstva za stvaranje začudnosti.¹⁶ U tom kontekstu, abecedarij ima dvostruku začudnost: pisan je u formi stiha koja je sama po sebi drugačija od običnog govora, s jedne, a njegov princip građenja počiva na stilskoj figuri koja dodatno markira taj semiotički fenomen koji ima efekat začudnosti, s druge strane. Na taj

¹³ *Tevşih* – riječ izvedena iz arapskog korijena *vşh*, u značenju „ukrašavanje“. Kao vrsta pjesme *tevşih* je prisutan u arapskoj književnosti, ali i u arapskoj muzici pod nazivom *muvaşşah*. Važno je naglasiti da *tevşih* u turskoj vjerskoj muzici nije isto-vjetan *tevşihu* u arapskoj književnosti i muzici. U turskoj književnosti to je vrsta pjesme koja je nastala s ciljem da „ukrasi“ pjesme poput mevluda i miradžije, te su kao takve bile izvođene između dijelova mevluda, odnosno miradžije. (Opširnije: İlhan Harmancı, Ayşe Başak, „Türk Din Müsíkisi'nde Tevşih (Tevşih ve Naat Mukâyesesi)“, *İSTEM* / 35, Haziran 2020, 97-116.)

¹⁴ V. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 493-199.

¹⁵ Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 1-2.

¹⁶ Pavao Pavličić, „Stih i figure“, u: *Tropi i figure*, ur. Živa Benčić, Dunja Fališevac, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995, 346.

način abecedarij postaje bremenit signalima koji upućuju na to da je riječ o oneobičajenom izrazu, koji treba posmatrati kao književni. U tom kontekstu, može se reći da je abecedarij kao stilska figura temelj na kojem počiva sama struktura pjesme.

Kada je o formalnim figurama pamćenja riječ, manir konvencionalne epohe¹⁷ kakvoj pripada osmanska književnost, bio je preuzimanje metra i rime, a u tom kontekstu i redifa, jednog pjesnika od drugog, pri čemu to preuzimanje, posuđivanje, nužno ne znači i plagiranje, bar ne u onom smislu u kojem je to „odsustvo originalnosti“ shvaćeno u savremenoj književnoj teoriji 20. stoljeća. Suština takvog postupka je “prisustvo tuđeg teksta u vlastitom tekstu”,¹⁸ a njegov cilj je, pored pjesničkog nadmetanja, afirmiranje pjesnika čije se djelo uzima za uzor u sistemu književnih vrijednosti. U takvoj konvencionalnoj književnosti lingvistička kreativnost govornika svoj puni izražaj postiže ludičkom funkcijom jezika, jer „onaj ko se poigrava jezikom očito ima sposobnost metajezične distance prema verbalnoj poruci, odnosno razvijenu svijest o jeziku.“¹⁹ Kako je i sam stil kategorija koja je istovremeno i jezička i umjetnička,²⁰ u tom smislu treba analizirati i ove vrste pjesama.

U nastojanju da se kroz pjesmu postigne cilj da ona ima „moć da znači više“ divanski pjesnik pribjegava upotrebi harfova. U uskoj je to vezi sa tesavvufskim naukom koji je imao direktan utjecaj na nastanak i razvoj ove književnosti.²¹ Prema Nametku, „slova se prisposobljuju ljudskom liku koji je opet poput Božije knjige dokaz Njegove tvoračke moći.“²² Na licu čovjeka, i u svemu stvorenom, sadržan je broj 28, što je

¹⁷ Detaljnijom analizom književnih epoha u historiji književnosti s obzirom na način uspostavljanja intertekstualne veze, dijaloga tekstova, posebno se bavio Pavao Pavličić, te je, u skladu s tim, sve epohe klasificirao u konvencionalne i nekonvencionalne. Osmanska se književnost može svrstati u konvencionalne epohe, budući da se „intertekstualna veza uspostavlja s obzirom na neki pretpostavljeni ideal, ili s obzirom na već postojeći uzor“. (V. Pavao Pavličić, „Intertekstualnost i intermedijalnost – tipološki ogled“, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, 157-197.

¹⁸ Alena Čatović, *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca: Transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2013, iii.

¹⁹ Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001, 20.

²⁰ Zdenko Lešić, *Jezik umjetničkog djela*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971, 211.

²¹ Poznato je da su neki od derviških redova vjerovali u tajne slova (esrar-i huruf), a utjecaj takvog tumačenja naročito se osjeća u tekijskom pjesništvu.

²² Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, 119.

i ukupan broj harfova arapskog alfabeta.²³ Taj je alfabet, prema potrebama osmanskog jezika, proširen sa četiri slova iz perzijskog alfabeta, što čini ukupno 32 slova. Međutim, u ovim će se elifnamama uočiti jasna distinkcija koju i Çelebioğlu uspostavlja u svojoj klasifikaciji – harfovi u kontekstu elifnama ne nose konotaciju kakvu susrećemo u nizu primjera njihove upotrebe u divanskom pjesništvu.

ELIFNAMA AHMEDA TALIBA

Elifnama Ahmeda Taliba Bošnjaka, koju u transkripciji i sa prevodom na bosanski jezik donosimo u nastavku ovog rada, spjevana je u aruskoj metričkoj stopi *bahr-i hezedž* po obrascu *Mefā 'lün/Mefā 'lün/Mefā 'lün/Mefā 'lün*, koji je vrlo čest u *Divanu* ovog pjesnika.²⁴ Pjesma sadrži 15 bejtova, sa rimovanjem kao u kasidi. Kako ćemo to u daljem tekstu pokazati, svaki misra (polustih) započinje novim slovom abecede. Čini nam se važnim napomenuti da Talib koristi samo „osnovna slova“ arapskog alfabeta, njih 29, ne pribjegavajući proširenju slovima/znakovima iz perzijskog alfabeta. Ova elifnama jedini je primjerak te vrste pjesme u Talibovom *Divanu* i, kako ćemo prema sadržaju moći zapaziti, vrlo je bliska gazelima ovog pjesnika, napisana u melanholičnom tonu, nesumnjivo nadahnuta tesavvufom. O tome svjedoči i posljednji, *mahlas bejt*, u kojem pjesnik, skromni i ponizni, ističe da je njegova nutrina konačno sagorjela. U tom smislu, o ovoj Talibovoj elifnami možemo reći da je po sadržaju mnogo sličnija gazelu nego kasidi, pjesmi spjevanoj sa određenim ciljem, u pohvalu neke važne ličnosti i sl. Gazeli su, kao izrazito lirska forma, naročito bili pogodni za izražavanje različitih emocija i stanja ljubavi (izjava nesebične ljubavi pjesnika, prijekor dragoj, jadikovanje zbog nemogućnosti sjedinjenja sa voljenom i sl.²⁵). Kako možemo uočiti, iz ove elifname spjevane u formi kaside izostale su one specifične tematske cjeline poput *nesiba* (uvodnog lirskog preludija), pohvale određene ličnosti (koja se može smatrati i suštinskim dijelom kaside), samohvale pjesnika i sl. Sve navedeno može upućivati na to da

²³ Ibid.

²⁴ Čak trideset i dva gazela u *Divanu* ovog pjesnika napisano je u hezedž metru.

²⁵ Bauer, Thomas - Neuwirth, Angelika, „Ghazal as World Literature: Transformation of a Literary Genre“, in: *Ghazal as World Literature: From a Literary Genre to a Great Tradition – The Ottoman Gazel in Context*, eds. Angelika Neuwirth et al., Ergon Verlag Würzburg, Würzburg, 2006, 9-31.

je Talib izrazito lirski pjesnik, čija se poetika treba posmatrati naročito u tom svjetlu.

Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün

- Elif:** Ah eyleyüp aġaz idelüm efġāna
Be: Beyān eyleyelüm hecr-i ġam-ı cānāna
- Te:** Tufaġġud idelüm ħātırını ol şūĥun
Se: Senā leşkerini gönderelüm sāmāna
- Cim:** Cefā eylesesün luġf u keremden ġayrı
Ha: Ĥazer it diyü söyle o kerīmü'ş-şāna
- Ĥı:** Ĥalīlüm yetiş ey cān-ı dil-i bīmāre meded
Dal: Devā eyle götür teşne-leb-i ĥayvāna
- Zel:** Zekān-ı çāĥına cezb eyle dil-i şeydāyı
Re: Revā görme añı hecr-i teb-i sūzānı
- Ze:** Zebān kılamam dürr-i nisār nazm itsün
Sın: Selām eyle var ey nāme götür cānāna
- Şın:** Şikāyet saña senden dil ider ey ġonca
Şad: Şadāġat bu midur bülbül-i ĥoş elĥāna
- Dat:** Zā'if itdüġin şām-ı firāġuñ āĥır
Ŧı: Tabi'atda neler çekdi düşüp hicrāna
- Zı:** Zılām-ı şeb ġīsū-yı girih-girüñdür
Aynı: 'Ayenān-ı dil ü cāmı sālın ĥarāna
- Ġaym:** Ġabrā-yı zemīn içre ġodun teşne bizi
Fe: Femüñ bahş-ı ĥayāt eyler iken insāna
- Ķaf:** Ķıyāmet mi ġopar ġaddüñi göster görelüm
Kef: Kemālünde ruĥuñ döndi meh-i tābāne
- Lam:** Leb-i būs u kenār olmayıcak 'ālemde
Mim: Melāĥat mi virür ġonce-dehen bustāne

Nun: Nevā-yı bülbüliyüz gülbün ü gülşende müdām

Vav: Var ey peyk-i şabā eyle du‘ā yārāna

He: Hilāl oldı tenüm firķat-i yārı çekerek

Lam elif: Lāle-i ‘ömr irdi daḡı pāyāna

Ye: Yanup nār-ı firāk eyle kebāb oldı ciger

Dūzah-ı ḡam bizi Ṭālib çeker nīrāna

*Prevod*²⁶:

Elif: Ah, uzdahnimo i tugovanku počnimo

Ba: Besjedeć’ o tuzi što se s Dragom rastasmo

Ta: Te ljepotice za srce da upitamo

Sa: Slave vojnika da u izobilje uputimo

Džim: Džometan i hvaljen vladar, na oprez bih ga pomenuo

Ḥa: Haľju patnje ne nosio, dobro, milost sve kušao

Ḥa: Hastaluk mi srce svlada, za dragom je oboljelo

Dal: Derman nađi, napoji me, prijatelju, ab-i hajat b’ pomogao

Zal: Zabunluka puno srce, iz grudi bi iskočilo

Ra: Rastanak ga žesnom vatrom nigdje nikad ne takao

Za: Zanimemih, nek sad pjeva ko b’ bisere sipat znao

Sin: Selam nosi, pjesmo, dragoj, da si odmah joj prenio

Šin: Šapće srce tugovanku, sve zbog tebe gondže-ružo

Sad: Slavuju tom divnog glasa je li vjernost pokazalo?

Dad: Da l’ si noć’cu Ti rastanka tako slabom učinio

Ta: Tavori sad sva priroda, sve rastanak napatio

Za: Zambul-kose po ramenu – mrkli mrak se razmilio

‘Ayn: Aj, iz oka tvog i duše, da se potok suza slio

²⁶ Zahvalni smo kolegici dr. Amini Šiljak-Jesenković koja je stilizirala prevod svih elifnama predstavljenih u ovom članku, čime je tekst izvornika približila prevodu.

- Ġayn: Grlo suho na ‘vom svijetu, ja sam žedan sad ostao
Fa: Fin pupoljak ruže tvoje čovjeku je život dao
- Kaf: Kad bi stas mi pokazala zar kijamet bi nastao?
Kef: Kitnjom lica Tvog bi mjesec punim sjajem zasijao
- Lam: Lasno ne bi ti cjelova, ni zagrljaj njen dobio
Mim: Može l’ djeva gondže usna dat ljepotu, da b’ se đulistan nagizdao?
- Nun: Neprestano u đul-bašči mi slavuji biglišemo
Vav: Vijesti nosiš, povjetarče, da si Dragoj otišao
- Ha: Haman sam se kao mlađak zbog rastanka s dragom svio
Lamelif: Lalin život samom kraju evo već se primakao
- Ja: Jari vatra, de se skloni, u nutrini sve s’ sažgalo
Dert i tuga, o Talibe, vuče vatri k’o pakao

ELIFNAME HASANA KAIMIJE

Dvije elifname Hasana Kaimije koje predstavljamo ovim radom nešto su drugačije od Talibove elifname. Obje su spjevane u formi kaside. Prvu elifnamu Kaimija je napisao kao *munadžat* (šaputanje Bogu), a čini ga 14 bejtova u kojima svaki misra (polustih) započinje novim harfom abecede. U skladu sa samom formom kaside, te munadžata kao pjesme spjevane u slavu Boga, tako je i ova elifnama u svjetlu izražavanja *tawhida* – jednosti Božije.

Druga Kaimijina elifnama napisana je kao *na’i* – kasida pohvalnica Poslaniku, a.s. Ona se sastoji iz 15 bejtova, od kojih u 14 svaki misra (polustih) započinje po jednim slovom arapskog alfabeta, dok je zadnji, mahlas bejt, zaključni i kao takav je i formalno izvan ovog alfabetskog poretka. U nastavku nudimo transkripciju i prevod Kaimijinih elifnama.

I

Mefā ‘ilün/ Mefā ‘ilün/ Mefā ‘ilün/ Mefā ‘ilün

Elif ḳaddūñ görüb ‘aḳlın şaşurđı ‘āşıḳuñ ey cān
Belā vādīsine düşüb gezer Mecnūn-veş ḥayrān

Temāšā zevkımı sürdi bilenler ‘aşk-ı cānānı
Sevābum var günāhum var diyenler kaldılar hüsran

Cemālūñ seyrine geldük senūñle baqaruz veche
Habībā çün hayālūñdür bu çeşmümde olan her ān

Haber alduğ dudaguñdan akan şu āb-ı hayvāndur
Dehānuñdan Hızır içmiş karañlıkda eyā insān

Zelīl oldı iden inkār senūñ şun‘uña ey dilber
Ruħuña eyleyen secde melā’ikdür degül şeytān

Ziyān ısshı aña n’eyler bulınca seni bir tālib
Senūñ zātuñda maħv olmuş kamu ednā ile a‘yān

Şehādetden niçün kaçsun muħibbūñ muħlişūñ cānā
Şifātuñ çün vücūdı yok senūñ zātuñsuz ey sultān

Đalālet aña irişdi seni tanımadı bu mülkde
Tama-kār oldı dünyāya caħīme gitdi o hayvān

Zalemnā rabbūnā söyler o kim ferzend-i ādemdür
‘Alīm oldur şudür içre ne fikr eylerse bu merdān

Ġafūr āyetūñi virdūñ tesellī kullara yā Rab
Fenā olmağ gibi yokdur huzūrında eyā Yezdān

Ķanā’at virici sensin sülūk ehline her demde
Kemāli cümle maħlūkuñ senūñdür çünkim ey Sübhān

Leke’l-ħamd cevher-i hālūñ çü sensin fā’il-i muħtār
Menāzil esfel ü a‘lā ki maħv oldı ‘ağıl iz‘ān

Ne deñlü enbiyā geldi velīler daħi lā-yuħşā
Ve bī-yantıķ ve bī-yübşir deminde kaldı ser-gerdān

Helāk olmağ muķarrerdür buyurduñ ğayr-ı vechūñden
Yā ğāfil Ķā’imī sen ben dimekle olamaz seyrān

Prevod:

- Elif: Elifu nalik Tvoj stas kad vidi, ašiku pamet gubi se, bludi
 Ba: Baš kao Medžnun, čudom se čudi, dolinom nedaća eno sad hodi
- Ta: Ti što spoznaše ljubav spram Dragog, gledanje njima jako godi
 Sa: Sevabe i grijeha što zbrajaju svoje – oni razočarani samo su ljudi
- Džim: Džemal – Ljepotu dođosmo gledat', želja j' da Tvoje Lice se vidi
 Ĥa: Hej, Dragi, samo o Tebi sanjam, oko mi stalno u Tebe gleda
- Ĥa: Haber nam stiže da s Tvojih usta izvire vrelo Života vodi
 Dal: Da s Tvoje usne u tmuštoj tami, čovječe, Hidr žed' utaži
- Zal: Zavodniče, poniženi svi su oni što poriču šta Ti stvori
 Ra: Ruhu Tvome meleki su, ne šejtani, nič'ce pali, sedždu Tebi učinili
- Za: Zar će onaj što Te traži kad Te nađe znati šta bi
 Sin: Sam' nestaju u Tvom Zatu i bijednici, i prvaci
- Šin: Što muhibi²⁷ i muhlisi,²⁸ Dušo, bježe, e da ne bi na Tvom putu nastradali
 Sad: Sad ni svojstvo ne postoji, ej sultanu, bez Tvog Bića, Tvoje Biti
- Dad: Da, na krivi put stupili svi što nisu Te spoznali
 Ta: Takvi su se zbog pohlepe na dnu pakla obrenuli
- Za: Zgriješili smo, Bože, reć' će ti sinovi Ademovi
 Ayn: Alim-Bog je Sveznajući, kad spoznaju, ti junaci
- Gayn: Gospodaru, za utjehu Svome robu Ti oprosta ajet spusti
 Fa: Fena – nestat u Tvom biću, cilj bez premca, Uzvišeni
- Kaf: Kadar Ti si, i oslonac putnicima, snagu daješ im u vjeri
 Kef: Kemal – savršenstvo ima sve što stvori Uzvišeni i Slavljeni

²⁷ muhibb - dosl. onaj koji voli, u tesavvufu je to osoba koja je tek pristupila u tarikatu (v. Fehim Nametak, *Pojmovnik*, 20)

²⁸ muhlis – dosl. posjednik ihlása, onaj koji je u stanju svjesnosti da ga Allah, dž.š., neprestano posmatra, da ima uvid u svako njegovo stanje i da mu je veoma blizu.

- Lam: Lijep dragulju, hvala Tebi, samo Tebi, u odluci neovisni
 Mim: Mis'o i um posustaju, od najnižeg do najvišeg, kako nižu se stepeni
- Nun: Niko nije poslanike i evlije sve uspio da pobroji
 Vav: Vid ko nema i ne shvata, ti su navijek izgubljeni
- Ha: Hoće nestat sve do Lica Tvoga Bože, Mili, Vječni
 Ja: Ja – ti nećeš razaznati, ni kazati Kaimijo, ti neznani.

II

Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün/ Mefā 'ilün

Eḥad Aḥmed'de gösterdi kemāl-i sırr-ı Sübhān'ı
 Beyān kıl kefā geldi şadāsı dutdı meydānı

Tamām oldı nübüvvet kim 'ayān oldı 'ademden Ḥaḳ
 Senā eyler ḳamu zerrāt meded ey faẓl-ı Raḥmānī

Cemālinden ırağ itme yoluña cān virenleri
 Ḥayāt-ı cāvidān bulsun o kim ide bu seyrānı

Ḥaṭarlu yoldurur ğayra gönül virmek bu dünyāda
 Delālet gösterür buña görüñ āyāt-ı Ḳur'an'ı

Zebāna geldi gönülden bu sözler duyması gücdür
 Raḥimā yine luṭfuñdur viren idrāk ü iz'anı

Zamān icādına Aḥmed sebep olmış muḳarrerdür
 Ser-ā-ser 'ālemi dutmış tecellī şevḳ u nūrānı

Şehīd itmek revā görmüş yanan 'aşḳile 'uşşāḳı
 Şafādan cism-i Mansūr'ı kül aldı nice merdānı

Ẓarar gördi o kim anı ḥaḳīḳat bilmedi bunda
 Ṭahūran şerbetin içmez dilā her ṭab'-ı ḥayvānı

Zalūm olmaḳ cehildendür ḥıyānetdür emānetde
 'Alī buyurduğı bellü budur ol nuṭḳ-ı insānı

Ġarīb düŝdüñ vaţandan kim ya andan nice ġāfilsin
Felāketdür unutmaklık begüm bu aŝl-ı ĩmānı

Ķatı gönüm ki nerm olsa haber alsa bu ma‘nadan
Gümāmı ƣaldurub ide gice gündüz zikir anı

Leţāfet vire dünyāya ŝadāsı dola āfāƣa
Mecāzı ‘aŝkı maĥv idüb bula lezzāt-ı rüĥānı

Nesīminden ki ol yārüñ mu‘atţar ide kendüzin
Vefālu dilberüñ zevĥın süre bilüb bu iĥsānı

Hemīn oldur hemān oldur didiler Ķā’imī duyduñ
Yazıƣ degül mi ƣalursañ bu ĥālde görmedin anı

*Deryā-yı dil cüş eyledi andan haberler söyledi
Ehl-i dili ĥoŝ eyledi baĥr-i vilāyet vaĥtidür*

Prevod:

- Elif: Ahmed u kom Uzviŝeni savrŝenstvo tajne otkri
Ba: Baŝ se mejdan sav ispuni, posvjedoči, ovim glasom o nagradi
- Ta: Tad bi jasno ko od ljudi na poslanstvo peĉat stavi
Sa: Svaka trunca stvorenoga Milosnika hvali, slavi
- Džim: Džan ko dadne na Tvom putu, bez Ljepote ne ostavi
Ĥa: Hodeći po tome putu vjeĉni život nek nastavi
- Ĥa: Ĥir opasan na ‘vom svijetu kome drugom srce dati
Dal: De, pogledaj Rijeĉ Božiju, da ne skreneŝ na put krivi
- Zal: Zbor iz srca na jeziku snažno zvuĉi, da zadivi
Ra: Razumnome znanje daje Tvoja milost, Milostivi
- Za: Zasigurno, svem stvaranju povod Ahmed odabrani
Sin: Svijet uroni sav u radost i u svjetlost kad s’ obznani
- ŝin: ŝehidima zaljubljene učini udostoji ih plamenom Ljubavi
Sad: Sad mnoŝtvo junaka iz ĉistote lik Mansurov u pepelu poprimi

- Dad: Danas ko Istinu ne uspje spoznati, golemu štetu doživi
 Ta: Ta, srce, ne može sve živo da se najčistijeg pića napoji!
- Za: Zulum i zlo povjerenom – neznanje i prezir živi
 Ayn: ‘Alī jasan govor ljudski u amanet nam ostavi
- Gayn: Garib bijedni u tuđini, zašto lutaš, i kako sve zaboravi
 Fa: Fatalan je tvoj zaborav, gospodine, a budnost je osnov vjeri
- Kaf: Kad bi moje tvrdo srce razmekšalo, uzelo bi nauk živi
 Kef: Klete sumnje sve nestanu, kad se Allah zikrom slavi
- Lam: Lijepa milost ovom svijetu, vijest o njoj horizonte nek ispuni
 Mim: Metaforičku ljubav valja poništiti, da se pronađe užitak duhovni
- Nun: Nesim kad od Dragog piri, misk se miris dušom širi
 Vav: Vjerni Dragi uživanje, darivanje znat će kako da nastavi
- Ha: Hej Kaimi, ti si čuo da j’ Iskonski, da je Prvi i Posljednji
 Ja: Jazuk ostat’ u tom stanju, takav nećeš Njeg’ vidjeti

More srca se pomami, pa o Njemu progovori
 Vrijeme je da more dobrih ljude srca razgovori .

IMAGINARIJ AHMEDA TALIBA I HASANA KAIMIJE

Pojam imaginarij se u književno-naučnom smislu odnosi na zalihu predodžbi stvorenih upotrebom književnog jezika.²⁹ Pod imaginarijem divanske poezije podrazumijeva se vješta upotreba stilskih figura i repozitorija vokabulara koje su pjesnici, s ciljem povećanja ekspresivnosti izraza i stvaranja šire pjesničke slike kod recipijenata, učestalo koristili.³⁰

Uvidom u sadržaj elifnama predstavljenih ovih radom, može se uočiti da su one inspirirane sufijskim promišljanjima i da su svojevrsni repozitorij, odnosno „pohranjivač“ bogatog kulturalno-tradicijskog pamćenja. To znači da je njihov sadržaj primaran u odnosu na samu formu; on

²⁹ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27137>

³⁰ Opširnije o pjesničkom imaginariju divanske poezije vidjeti u: Dorja Nježić, *Pjesnički imaginarij divanske književnosti*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

je, kako to uočava Duraković, analizirajući sufijsku poeziju klasičnih književnosti na orijentalnim jezicima, „u najvišim sferama imaginacije, i zbog toga nije moguće izraziti ga drukčije osim jezikom metafore.“³¹

Poznato je da je metaforizacija pjesničkog izraza i od recipijenta ove poezije zahtijevala određena (pred)znanja, tzv. „pripremljeni kontekst“³², odnosno poznavanje izvora i suštine same simbolike. Osim toga, ova je poezija bremenita tzv. „semantički zasićenim“ dijelovima teksta. To su svi citati, aluzije, reminiscencije, koji izravno upućuju na književnu tradiciju kojoj pjesnici pripadaju i prema kojoj se orijentiraju. Cjelokupan sistem simbola, metafora, semantički zasićenih mjesta, kako se može uočiti, bitno određuju tematiku ovih pjesama.

Kada je riječ o posebnom, završnom ili zasvođujućem segmentu ovih pjesama, *mahlas bejtovima*, oni su, kao što je manir književnosti orijentalno-islamskog Parnasa, svojevrsni pečat pjesnika. To znači da je pjesnik tek u završnom dijelu integrirao svoje pjesničko ime u tekst, i na taj način referirao na svoju poetsku ličnost. Ovi su dijelovi teksta zanimljivi s aspekta poetičke autoreferencijalnosti u kojoj je predmet teksta „imanentni autor i njegova poetika.“³³ Međutim, kako se uočava, oba pjesnika u mahlas bejtu ne tematiziraju svoje pjesništvo, niti stihove; oni su skromni, ponizni, vrlo samokritični, u maniru tesavvufom nadahnutog poimanja svijeta i svoga mjesta u njemu. Oni su, u ovim pjesmama naročito, sufijske, o čemu svjedoče i sami mahlas koji su odabrali: Kaimi (dosl. onaj koji stoji, onaj koji je halvet proveo u budnom stanju³⁴) i Talib (onaj koji traga/duhovni putnik).

Sve tri navedene elifname snažno su pod utjecajem tesavvufskoga učenja. U Kaimijinim stihovima naročito osjećamo prisustvo Ibn ‘Arabijevih ideja o *waḥdat al-wuḡūdu* (jedinstvu egzistencije), *insān-i kāmīlu* (savršenom čovjeku) i Poslaniku kao prvostvorenom, prvovoljenom biću.

O Biću Božijem kao Biti egzistencije, Prvom, Posljednjem, govore slijedeći Kaimijini stihovi:

³¹ Esad Duraković, *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku: poetološki pristup*, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 306.

³² Ibid, 308.

³³ Dubravka Oraić Tolić, „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst“, u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, uredili Dubravka Oraić Tolić i Viktor Žmegač, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993, 136.

³⁴ Mubina Moker, „Sejrisuluk šejha Kaimije u svjetlu njegovog odnosa prema ženama sufijama“, *Znakovi vremena*, vol. 45-46, Sarajevo, 2009, 218.

*Şehādetden niçün kaçsun muhibbūñ muhlişūñ cānā
Şifātuñ çün vüçüdi yok senüñ zātuñsuz ey sulţān*

Što muhibi i muhlisi, Dušo, bježe, e da ne bi na Tvom putu nastradali
Sad ni svojstvo ne postoji, ej sultanu, bez Tvog Bića, Tvoje Biti. (EK
I/7)

*Hemīn oldur hemān oldur didiler Kā'imī duyduñ
Yazık degül mi kalursañ bu hâlde görmedin anı*

Hej Kaimi, ti si čuo da j' Iskonski, da je Prvi i Posljednji
Jazuk ostat' u tom stanju, takav nećeš Njeg' vidjeti (EK II/14)

O poslaniku Muhammedu kao kruni stvaranja govori slijedeći Kaimijin
stih:

*Ehad Ahmed'de gösterdi kemāl-i sırr-ı Sübhān'ı
Ahmed u kom Uzvišeni savršenstvo tajne otkri. (EK II/1)*

Muhammed, a.s., je opisan i kao Pečat poslanstva i onaj zbog kojeg
je Uzvišeni stvorio sve:

*Tamām oldı nübüvvet kim 'ayān oldı 'ademden Hāk
Senā eyler kamu zerrāt meded ey fazl-ı Rahmānī*

Tad bi jasno ko od ljudi na poslanstvo pečat stavi
Svaka trunka stvorenoga Milosnika hvali, slavi. (EK II/2)

i:

*Zamān icādına Ahmed sebeb olmuş muḳarrerdür
Ser-ā-ser 'ālemi dutmuş tecellī şevḳ u nūrānī*

Zasigurno, svem stvaranju povod Ahmed odabrani
Svijet uroni sav u radost i u svjetlost kad s' obznani. (EK II/6)

Za razliku od Kaimije, u elifnami Taliba Bošnjaka snažno prisustvo
sufijske misli reflektira sam duhovni ambijent koji čine uobičajena
„mjesta“, a to su najčešće vrt, odnosno ružičnjak, te neizostavni glavni
likovi ljubavne priče: slavuj i ruža. O tome svjedoče slijedeći primjeri:

- Šin: Šapće srce tugovanku, sve zbog tebe gondže-ružo
 Sad: Slavuju tom divnog glasa je li vjernost pokazalo?
- Ġayn: Grlo suho na ‘vom svijetu, ja sam žedan sad ostao
 Fa: Fin pupoljak ruže tvoje čovjeku je život dao
- Nun: Neprestano u đul-bašči mi slavuji biglišemo
 Vav: Vijesti nosiš, povjetarče, da si Dragoj otišao

Stanja koja zaljubljeni prolazi na tom putu sastoje se od čitavog spektra emocija različitog intenziteta, uzrokovanih nemogućnošću sjedinjenja sa voljenim. To su opijenost, vatra rastanka, tuga, mučenje, začuđenost, pometenost i sl. Ta će stanja pjesnik gradirati, od onih emocija koje su pasivne, preko stanja u kojima zaljubljeni vapi za vodom života koju mu samo voljeno biće može dati, pa do, na koncu, potpunog iščeznuća u toj ljubavi. “Konkretni diskurzivni učinci gradacije su emocionalno bojenje izraza, širenje (amplifikacija) iskaza i predočivanje slijeda razvoja kakva događaja ili procesa.”³⁵ Pogledajmo to na primjeru slijedećih stihova:

- Elif: Ah, uzdahnimo i tugovanku počnimo
 Ba: Besjedeć’ o tuzi što se s Dragom rastasmo
 ...
 Ĥa: Hastaluk mi srce svlada, za dragom je oboljelo
 Dal: Derman nađi, napoji me, prijatelju, ab-i hajat b’ pomogao
 ...
 Zal: Zabunluka puno srce, iz grudi bi iskočilo
 Ra: Rastanak ga žesnom vatrom nigdje nikad ne takao
 ...
 Za: Zambul-kose po ramenu – mrkli mrak se razmilio
 ‘Ayn: Aj, iz oka tvog i duše, da se potok suza slio
 ...
 Ha: Haman sam se kao mladač zbog rastanka s dragom svio
 Lamelif: Lalin život samom kraju evo već se primakao
 Ja: Jari vatra, de se skloni, u nutrini sve s’ sažgalo
 Dert i tuga, o Talibe, vuče vatri k’o pakao

³⁵ Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 126.

Osim gradacije, neizostavna stilska figura za pojačavanje emocija tuge, očaja i beznada je hiperbola; njome se ističe „afektivni odnos govornika spram predmeta govora.”³⁶

Ayin: '*Ayenān-ı dil ü cānı sālın ḥarāna*

‘Ayn: Aj, iz oka tvog i duše, da se potok suza slio

Intertekstualnost u elifnamama Hasana Kaimije

U skladu s novijim pristupima proučavanju divanske književnosti iz ugla transtekstualnosti,³⁷ intertekstualnost kao jedan od pet vidova transtekstualnosti u književnom se tekstu realizira na dva osnovna načina: citatnošću i aluzijama.

Upotreba citata u gazelima realizira se na dva osnovna načina:

- a) preuzimanjem kur’anskoga teksta, integralnog ajeta ili njegovog dijela
- b) navođenjem izreke ili fraze koja je dio islamske dogme ili je iz korpusa islamske tradicije.

Prisustvo Kur’ana kao “stožernog Teksta”³⁸ u književnim tekstovima dominantno je obilježje i osnovno konstitutivno načelo književnosti orijentalno-islamskoga Parnasa, a citatna veza koja se pri tome uspostavlja između Kur’ana i književnoga teksta je transemiotička, u kojoj podtekst ne pripada umjetnosti, pa se citatni odnos uspostavlja na relaciji umjetnost – ne-umjetnost. U konvencionalnoj književnosti kakva je divanska, u kojoj je određeno, kako smo naglasili, šta se pamti a šta prepusta zaboravu, poseban fenomen predstavlja tzv. *kur’anizacija memorije*, kao “jedna od temeljnih odrednica kulturnog i kolektivnog pamćenja.”³⁹ Riječ Božija je aspolutni uzor i kao takva predstavlja citatnu riznicu, a

³⁶ Ibid., 140.

³⁷ Transtekstualnim odnosima na korpusu djela Hasana Zijaije Mostarca bavila se Alena Čatović u knjizi *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca: transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji* (Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2013), dok Dženita Haverić u jednom dijelu knjige *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzije Mostarca* (Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014) propituje intertekstualni dijalog u Fevzijevom djelu.

³⁸ Esad Duraković, “Estetička i poetička pozicija Kur’ana u orijentalno-islamskoj kulturi”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 58/2008, Sarajevo, 2009, 35.

³⁹ Berin Bajrić, „Poznavanje sadržaja Kur’ana kao preduvjet razumijevanja sufijske poezije na orijentalnim jezicima (Primjer Tahmisa Abdullaha Salahuddina Uššakija

u samom se citatnom procesu “reprezentativno obnavlja i potvrđuje primarni, nepovredivi i jedinstveni Božiji prototekst.”⁴⁰

Citate u stihovima Hasana Kaimije nalazimo u njihovom izvornom obliku, na arapskom jeziku, što kod recipijenta potvrđuje pretpostavku da je riječ o citatu. Upotreba arapskog jezika u navođenju citata u ovoj se vrsti poezije tumači kao “vanjski signal citatnosti.”⁴¹ Upravo prilikom integriranja kur’anskoga teksta kao “uzora nedostižnog” za očekivati je da pjesnici koriste ilustrativni tip citatnosti, što mnogo govori i o poimanju kulturne tradicije. Kako je već istaknuto, primarni recipijenti divanske književnosti bili su obrazovani ljudi, koji su dijelili ista znanja s autorom, tako da za ispravno razumijevanje poezije citat na arapskom jeziku nije nužno predstavljao prepreku. Iz pragmatičke perspektive to znači da su ovakvi tekstovi primarno orijentirani na čitatelja i njegovo kulturološko znanje.⁴²

U slijedećem bejtu Kaimija najvjerojatnije referira na 23. ajet sure al-A‘rāf:

*Zalemnā rabbūnā söyler o kim ferzend-i ādemdür
‘Alīm oldur şudūr içre ne fikr eylerse bu merdān*

Zgriješili smo, Bože, reć’ će ti sinovi Ademovi
Alim-Bog je Sveznajući, kad spoznaju, ti junaci. (EK I/9)

Ajet na koji pjesnik referira je: „‘Gospodaru’, oni rekoše, ‘sami sebi smo učinili nasilje, a ako nam ne oprostiš i ne smiluješ se, sigurno ćemo uvrstiti se u stradalnike.’“⁴³ Kaimija referira samo na početni dio ajeta, ali je kontekst taj koji upućuje na to da je pjesnik citirao baš ovaj ajet.

U drugom stihu, pjesnik parafrazira dio kur’anskog ajeta iz sure al-Rahmān:

Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qasida al-Burda)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2010, 2011, 94.

⁴⁰ Dubravka Oraić, „Citatnost – eksplicitna intertekstualnost“, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, 149.

⁴¹ Alena Čatović, *Orijentalno-islamska književna tradicija...*, 130.

⁴² Dubravka Oraić, „Citatnost – eksplicitna intertekstualnost“, 141.

⁴³ Esad Duraković, *Kur’an s prijevodom na bosanski jezik*, Svjetlost, Sarajevo, 2004, 153.

Helāk olmak muḳarrerdür buyurduñ ğayr-ı vechüñden
Yā ğāfil Kā'imī sen ben dimekle olamaz seyrān

Hoće nestat sve do Lica Tvoga Bože, Mili, Vječni

Ja – ti nećeš razaznati, ni kazati Kaimijo, ti neznani. (EK I/14)

U navedenom stihu pjesnik referira na 26. i 27. ajet sure al-Raḥmān: „Sve što je na Zemlji vijeka je prolaznoga, A vječno je samo Lice Gospodara tvoga, Veličanstvena i Plemenitoga.“⁴⁴ U ovom se stihu može uočiti i aludiranje na Rumijeve stihove:

Naposljetku, svako „Ja“ i „Mi“ jedna će duša postati
Svaka duša će na kraju u Voljenom nestati.

S druge strane, osim kur'anskog teksta, referentni korpus čine i izreke islamskih prvaka. U jednom stihu Kaimija referira na izreku jednog od četverice halifa, hz. Alija. Za razliku od prethodnog primjera u kojem se uočava citat na arapskom jeziku, u primjeru kojim se referira na izreku pjesnik ne pribjegava citiranju na jeziku izvornika.

Zalūm olmaḳ cehildendür ḥiyānetdür emānetde
'Alī buyurduĝı bellü budur ol nuṭḳ-ı insānī

Zulum i zlo povjerenom – neznanje i prezir živi

'Ali jasan govor ljudski u amanet nam ostavi. (EK II/9)

Aluzija kao drugi način realiziranja intertekstualnosti i kao sredstvo „integrativne recepcije teksta“ čiji je cilj postizanje “određenog umetničkog postupka, motiva, misli i sl. najčešće prisutnih kod autoriteta svetske književnosti”⁴⁵ u divanskoj se poeziji uočava uglavnom kao jednokratna asocijacija na predložak. U slijedećem stihu se može vidjeti upravo takav način aludiranja:

Ġafūr āyetüñi virdüñ tesellī kullara yā Rab
Fenā olmaḳ gibi yoḳdur ḥuzūrında eyā Yezdān

⁴⁴ Ibid, 532.

⁴⁵ Dionyz Đurišin, *Šta je svetska književnost?*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997, 59.

Gospodaru, za utjehu Svome robu Ti oprosta ajet spusti
Fena – nestat u Tvom biću, cilj bez premca, Uzvišeni. (EK I/10)

ZAKLJUČAK

Ovim radom predstavljene su elifname dvojice divanskih pjesnika iz Bosne iz 17. stoljeća, Ahmeda Taliba Bošnjaka i Hasana Kaimije. Abecedarij, odnosno elifnama, kao stilski markiran izraz je stilska figura na kojoj, u strukturalnom smislu, počiva sama pjesma. Osim toga, način na koji se konstruira ova figura, navođenjem jednog slova alfabeta na početku svakog stiha, ove pjesme čini bremenitim signalima. Elifname su, važno je istaći, nastale u jednoj konvencionalnoj epohi književnosti, u kojoj autor, sem vještine da se poigra ograničenim repozitorijumom motiva i tema, nije imao previše prostora za iskazivanje originalnosti, barem ne u onom smislu u kojem se taj pojam tumači na Zapadu. Pjesmama ove vrste, koliko nam je poznato, u kontekstu stilskih figura i njihove funkcije u oneobičavanju poetskog izraza, nisu se naročito pozabavili istraživači koji su ih predstavljali kroz svoje radove. Cilj takvih radova bio je predstaviti elifnamu u djelu određenog pjesnika. Stoga se doprinos ovog rada ogleda u kontekstualiziranju ovih specifičnih vrsta pjesama koje se, kako se u radu može vidjeti, ne moraju nužno povinovati „zakonima“ forme u kojoj su napisane.

Kroz analizu elifnama, navedenih u transkripciji i prevodu, možemo uočiti glavna obilježja poetike Ahmeda Taliba Bošnjaka, s jedne, i Hasana Kaimije, njegova savremenika, s druge strane. Talibova elifnama, iako napisana u formi kaside, prema svome sadržaju, tematici, izboru pojmovlja i, na koncu, melanholiji koja preovladava, bliža je gazelima negoli kasidi.

Dvije elifname Hasana Kaimije su pak nešto drugačije. Obje elifname spjevane su u formi kaside. Prvu elifnamu Kaimija je napisao kao *munadžat* (*šaputanje Bogu*), a čini ga 14 bejtova u kojima svaki misra (polustih) započinje novim harfom abecede. U skladu sa samom formom kaside, a potom i munadžata, u kojoj su u divanskoj književnosti uglavnom spjevane pohvalnice Bogu, tako je i ova elifnama u svjetlu izražavanja *tawhida* – jednosti Božije. Ono što je opća dominantna Kaimijine poezije jeste nesumnjiva nadahnutost tesavvufom, što se snažno osjeti i u obje predstavljene elifname. To naročito pokazuju tzv.

semantički zasićeni dijelovi teksta, te dijalog sa tradicijom, koji se i u ovoj pjesmi ostvaruje posredstvom citata i aluzija.

U Kaimijinim stihovima naročito osjećamo prisustvo Ibn ‘Arabijevih ideja o *waḥdat al-wuḡūdu* (jedinstvu egzistencije), *insān-i kāmīlu* (savršenom čovjeku) i Poslaniku kao prvostvorenom, prvovoljenom biću.

Divan-i Ahmed Talib, Mil. Ktp, AE kol, 256, fol. 24a
(Početni stihovi elifname Ahmeda Taliba)

FROM STYLISTIC DEVICES TO IMAGERY OF 17th CENTURY POETS – ALIFNĀMAS OF AHMAD TALIB BOSNAWI AND HASAN KAIMI

Abstract

This paper aims to present three poems written as *alifnāmas* (an abecedarian poem), very popular poems in diwan, tekke and folk poetry in Turkish. An abecedarian poem as stylistic devices formally belongs to figures of construction and this paper shed a light on three *alifnāmas* written by Ahmad Talib Bosnawi (one *alifnāma*) and Hasan Kaimi (two *alifnāmas*). As we know, this poems have not been presented to our scientific public until now.

Key words: *alifnāma*, Ahmad Talib Bosnawi, Hasan Kaimi, 17th century, acrostic poem, abecedarian poem, munajat, nat

IZVORI

Divan-i Ahmed Talib, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, No. 3405/2

Divan-i Ahmed Talib, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi koleksiyonu, No. 256.

LITERATURA

Aydın, Mehmet Uğur, *Kâimî Divanı: Transkripsiyonlu metni ve tahli-li*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.

Bagić, Krešimir, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.

Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka: muslimanska komponenta*, Universitätsbuchdrucker Adolf Holzhausens, Wien, 1973.

- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912.
- Ćatović, Alena, *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca: Transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Duraković, Esad, *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, Svjetlost, Sarajevo, 2004.
- Duraković, Esad, *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku: poetološki pristup*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
- Đurišin, Dionyz, Šta je svetska književnost?, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.
- Gaćanin, Sabaheta, „Formalna i leksikostilistička obilježja poezije Ahmeda Taliba na perzijskom jeziku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2009, 7-32.
- al-Ḥānḡī al-Bosnawī, Muḥammad ibn Muḥammad, *al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Būsna*, al-Qāhira 1349/1930.
- Harmancı, İlhan; Başak, Ayşe, „Türk Din Mûsikîsi’nde Tevşih (Tevşih ve Naat Mukâyesesi)“, *İSTEM* / 35, Haziran 2020, 97-116.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- Lešić, Zdenko, *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.
- Mašić, Madžida, „Ovu kaplju bezvrijednu draguljem svoga mora učini: autoreferencijalnost u kasidama Ahmeda Taliba Bošnjaka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 63/2013, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 169-190.
- Moker, Mubina, „Sejrisuluk šejha Kaimije u svjetlu njegovog odnosa prema ženama sufijama“, *Znakovi vremena*, vol. 45-46, Naučnoistraživački institut Ibn Sina, Sarajevo, 2009, 216-231.
- Nametak, Abdurahman, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.
- Nametak, Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
- Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

- Nježić, Dorja, *Pjesnički imaginarij divanske književnosti*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.
- Oraić, Dubravka, „Citatnost – eksplicitna intertekstualnost“, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, 121-156.
- Öztoprak, Nihat, „Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri“, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler-2*, Erzurum, 2009, 817-829.
- Öztürk, Nuran, „Elifname ve Nidâ'nin Elifnamesi“, *Prof. dr. Mine Mengi Adına Turkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2012, 173-185.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 1995.
- Pavličić, Pavao, „Stih i figure“, u: *Tropi i figure*, ur. Živa Benčić, Dunja Fališevac, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995, 345-383.
- Pavličić, Pavao, „Intertekstualnost i intermedijalnost – tipološki ogled“, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1988, 157-197.
- Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985.
- Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Songun, Sercay, *Talib Ahmed Bosnavi Divani (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2009.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Šamić, Jasna, „Hasan Kaimi Baba: život i djelo“, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, knjiga I, Alef, Sarajevo, 1998, 721-750.
- Taşkesenlioğlu, Lokman, „Divan edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî Elifnameleri“, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 58, Erzurum, 2017, 159-202.
- Tavukçu, Orhan Kemal, „Muvaşşah (Akrostiş)“, *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, Picus Yayınları, İstanbul, 2008, 220-235.